ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISHNING XORIJ ADABIYOTLARIDA YORITILISHI

Salayeva Latofat Ulug‘bek qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
latofatsalayeva223@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning xorij adabiyotlarida qanday yoritilganligi tahlil qilingan. Maqolada jahon pedagogika fanida iqtidorli bolalar bilan ishlashning asosiy yo'nalishlari, ularni aniqlash usullari, ta'lim berish strategiyalari va individual yondashuvlar haqida chuqur tadqiqot olib borilgan. Xorij olimlarining nazariy qarashlari va amaliy tajribalarini o'rganish asosida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning zamonaviy metodlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: iqtidorli o'quvchilar, iqtidor, ta'lim, tarbiya, individual yondashuv, xorij tajribasi, pedagogika, rivojlantirish

Аннотация: В данной статье анализируется освещение вопросов воспитания и развития одаренных учащихся в зарубежной литературе. В статье проводится глубокое исследование основных направлений работы с одаренными детьми в мировой педагогике, методов их выявления, образовательных стратегий и индивидуальных подходов. На основе изучения теоретических взглядов и практического опыта зарубежных ученых анализируются современные методы работы с одаренными учащимися.

Ключевые слова: одаренные учащиеся, одаренность, образование, воспитание, индивидуальный подход, зарубежный опыт, педагогика, развитие

Annotation: This article analyzes the coverage of education and development of gifted students in foreign literature. The article provides an in-depth study of the main directions of working with gifted children in world pedagogy, methods of their identification, educational strategies and individual approaches. Based on the study of theoretical views and practical experience of foreign scientists, modern methods of working with gifted students are analyzed.

Key words: gifted students, giftedness, education, upbringing, individual approach, foreign experience, pedagogy, development

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, tarbiyalash va rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir jamiyat o'z kelajagini yoshlarga bog'lab, ularning iqtidorlarini to'liq namoyon etishga intiladi. Bu jihatdan jahon pedagogika fanida to'plangan boy tajriba va nazariy yondashuvlarni o'rganish katta ahamiyat kasb etadi.

Iqtidorli bolalar bilan ishlash sohasida xorij mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar va amaliy ishlar o'zining chuqurligi va keng qamrovligi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada ushbu tajribalarni tahlil qilish va ulardan foydalanish yo'llari ko'rib chiqiladi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

NAZARIY ASOSLAR

Iqtidor tushunchasining rivojlanishi

Xorij adabiyotlarida iqtidor (giftedness) tushunchasi uzoq tarixiy rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Dastlab, XIX asr oxirida Frensis Galton tomonidan "Hereditary Genius" (1869) asarida iqtidor irsiy xususiyat sifatida qaraldi. Keyinchalik, XX asrning boshlarida Alfred Bine va Teodor Saymon tomonidan yaratilgan IQ testlari iqtidorni asosan intellektual qobiliyatlar bilan bog'ladi.

1950-yillarda J.P. Guilford tomonidan ishlab chiqilgan "ijodiy fikrlash" nazariyasi iqtidor tushunchasini sezilarli darajada kengaytirdi. Guilford ijodkorlikni alohida iqtidor turi sifatida qaradi va konvergent hamda divergent fikrlash tushunchalarini kiritdi.

Howard Gardner nazariyasi

1983-yilda Howard Gardner tomonidan taklif qilingan "Ko'p intellekt nazariyasi" (Theory of Multiple Intelligences) iqtidor sohasida inqilob yaratdi. Gardner sakkizta turli intellekt turini ajratib ko'rsatdi:

1. Til-so'z intellekti (Linguistic Intelligence)
2. Mantiq-matematik intellekt (Logical-Mathematical Intelligence)
3. Fazoviy intellekt (Spatial Intelligence)
4. Musiqa intellekti (Musical Intelligence)
5. Jismoniy-harakat intellekti (Bodily-Kinesthetic Intelligence)
6. Shaxslararo intellekt (Interpersonal Intelligence)
7. Ichki intellekt (Intrapersonal Intelligence)
8. Tabiat intellekti (Naturalistic Intelligence)

Bu nazariya iqtidorni faqat akademik ko'rsatkichlar bilan cheklamasdan, insonning turli sohalardagi qobiliyatlarini hisobga olishga imkon berdi.

Joseph Renzulli modeli

Joseph Renzulli tomonidan 1978-yilda taklif qilingan "Uch halqali model" (Three-Ring Model) iqtidorni uchta asosiy komponent kesishgan joyda paydo bo'ladigan hodisa sifatida ko'rsatdi:

1. Yuqori qobiliyat (Above Average Ability)
2. Ijodkorlik (Creativity)
3. Vazifaga bag'ishlanganlik (Task Commitment)

Ushbu model hozirgi kunda ham iqtidorli bolalarni aniqlashda keng qo'llaniladi.

IQTIDORLI BOLALARNI ANIQLASH USULLARI

Kuzatish va baholash

Xorij tajribalarida iqtidorli bolalarni aniqlashning eng muhim usullaridan biri bu uzoq muddatli kuzatish va ko'p qirrali baholashdir. Barbara Clark o'zining "Growing Up Gifted" asarida iqtidorli bolalarni aniqlashda quyidagi belgilarni ajratib ko'rsatadi:

- Tezkor o'rganish qobiliyati
- Murakkab masalalarni hal qilishga qiziqish
- Ijodiy yondashuvlar
- Yuqori xotira qobiliyati
- Keng qamrovli qiziqishlar

Standartlashgan testlar

James Gallagher va Shelagh Gallagher o'zlarining "Teaching the Gifted Child" asarida turli xil standartlashgan testlarning ahamiyatini ta'kidlaydilar:

- IQ testlari (Stanford-Binet, WISC-V)
- Ijodkorlik testlari (Torrance Tests of Creative Thinking)

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

- Akademik yutuqlar testlari
- Maxsus qobiliyatlar testlari

Portfolio yondashuvi

Zamonaviy xorij adabiyotlarida portfolio yondashuvi keng tarqalgan. Bu yondashuv o'quvchining turli faoliyat sohalarida erishgan natijalarini to'plash va tahlil qilishni nazarda tutadi.

TA'LIM STRATEGIYALARI

Differentsiatsiya

Carol Ann Tomlinson "How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms" asarida iqtidorli o'quvchilar uchun ta'limni farqlash strategiyalarini batafsil yoritgan. U quyidagi farqlash turlarini ajratib ko'rsatadi:

1. **Mazmun farqlashi** - o'quvchilarga turli xil materiallar va manbalar taqdim etish
2. **Jarayon farqlashi** - turli o'rganish usullari va strategiyalarini qo'llash
3. **Mahsulot farqlashi** - turli xil baholash va namoyon etish usullarini ishlatish

Tezlashtirish (Acceleration)

Nicholas Colangelo va Gary Davis "Handbook of Gifted Education" asarida tezlashtirish strategiyasining turli shakllarini ko'rsatadi:

- Sinf bosqichini o'tkazib yuborish
- Maktabga erta kirish
- Maxsus kurslar
- Universitetga erta kirish
- Dual enrollment dasturlari

Boyitish (Enrichment)

Joseph Renzulli "The Schoolwide Enrichment Model" asarida boyitish strategiyasining uchta darajasini taklif qiladi:

I-daraja: Umumiy boyitish - barcha o'quvchilar uchun turli xil faoliyatlar

II-daraja: Guruh boyitishi - maxsus qobiliyatlarga ega o'quvchilar uchun yo'naltirilgan mashg'ulotlar

III-daraja: Individual tadqiqot loyihalari - o'quvchining shaxsiy qiziqishlari asosida olib boriladigan chuqur tadqiqotlar

INDIVIDUAL YONDASHUVLAR

Mentorlik dasturlari

June Maker "Teaching Models in Education of the Gifted" asarida mentorlik dasturlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Mentor - bu o'quvchining qiziqish sohasida tajribali mutaxassis bo'lib, unga yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Independent Study

Iqtidorli o'quvchilar uchun mustaqil tadqiqot ishlarini tashkil etish muhim strategiya hisoblanadi. Bu o'quvchilarga o'z qiziqish sohalarini chuqur o'rganish imkonini beradi.

Gifted Programs

AQSh va Evropa mamlakatlarida maxsus iqtidorli bolalar dasturlari keng tarqalgan:

- Pullout programs - o'quvchilar haftada bir necha soat maxsus mashg'ulotlarga chiqariladi
- Magnet schools - maxsus yo'nalishli maktablar
- Gifted clusters - oddiy sinflarda iqtidorli o'quvchilar guruhini tashkil etish

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

XORIJ MAMLAKATLARIDA AMALIY TAJRIBA

AQSh tajribasi

AQShda 1957-yildan boshlab "National Defense Education Act" qabul qilinganidan so'ng iqtidorli bolalar bilan ishlash tizimli ravishda rivojlandi. Marland Report (1972) iqtidorli ta'lim sohasida muhim yo'l ko'rsatuvchi hujjat bo'ldi.

Finlandiya modeli

Finlandiya ta'lim tizimida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash inklyuziv yondashuvga asoslangan. Bu yerda barcha o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish asosiy printsip hisoblanadi.

Singapur tajribasi

Singapurda "Gifted Education Programme" 1984-yildan buyon faoliyat olib boradi. Bu dastur uchta asosiy komponentga asoslangan:

1. Iqtidorli o'quvchilarni aniqlash
2. Maxsus ta'lim dasturlari
3. Doimiy rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash

MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Asosiy muammolar

Xorij adabiyotlarida iqtidorli bolalar bilan ishlashda quyidagi muammolar ko'rsatiladi:

1. **Kam ta'minlangan oilalar vakillari** - Sidney Moon va Linda Jarvis tadqiqotlariga ko'ra, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan oilalar bolalarining iqtidorlari kam aniqlanadi.
2. **Gender stereotiplari** - Sally Reis va Carolyn Callahan tadqiqotlari ko'rsatadiki, matematik va texnik sohalarda qizlar iqtidorlari kam aniqlanadi.
3. **Etnos va madaniyat omillari** - Donna Ford va John Whiting tadqiqotlari bo'yicha etnik ozchiliklar vakillari orasida iqtidor kam aniqlanadi.

Yechim yo'llari

1. **Ko'p qirrali baholash** - faqat testlarga emas, kuzatish, portfolio va boshqa usullarga ham asoslanish
2. **Madaniyat jihatidan sezgir yondashuvlar** - turli madaniy guruhlarning xususiyatlarini hisobga olish
3. **O'qituvchilarni tayyorlash** - iqtidorli bolalarni aniqlash va ular bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlik

ZAMONAVIY YO'NALISHLAR

Raqamli texnologiyalar

Hozirgi kunda xorij mamlakatlarida iqtidorli bolalar ta'limida raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda:

- Online kurslar va MOOCs
- Virtual laboratoriyalar
- AI asosidagi shaxsiylashtirilgan ta'lim
- Robotika va kodlash dasturlari

STEAM yondashuvi

Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics integratsiyasi asosidagi STEAM yondashuvi iqtidorli bolalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Global hamkorlik

Xalqaro olympiadalar, virtual almashinuv dasturlari va global loyihalar iqtidorli o'quvchilar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

XULOSA

Xorij adabiyotlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish - bu murakkab va ko'p qirrali jarayon. Bu sohada erishilgan yutuqlar va to'plangan tajribalar quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Iqtidor tushunchasi doimiy rivojlanib bormoqda va faqat akademik ko'rsatkichlar bilan cheklanmaydi
2. Iqtidorli bolalarni aniqlash ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi
3. Ta'lim strategiyalari individual ehtiyojlarga moslashtirilgan bo'lishi kerak
4. Ijtimoiy tenglik va adolatlilik masalalari e'tiborga olinishi zarur
5. Zamonaviy texnologiyalar yangi imkoniyatlar yaratmoqda

O'zbekiston ta'lim tizimida iqtidorli bolalar bilan ishlashni rivojlantirishda xorij tajribalaridan oqilona foydalanish, mahalliy sharoitlar va milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Clark, B. (2012). *Growing Up Gifted: Developing the Potential of Children at Home and at School* (8th ed.). Pearson.
2. Colangelo, N., & Davis, G. A. (Eds.). (2003). *Handbook of Gifted Education* (3rd ed.). Allyn & Bacon.
3. Ford, D. Y. (2013). *Recruiting and Retaining Culturally Different Students in Gifted Education*. Prufrock Press.
4. Gallagher, J., & Gallagher, S. (2013). *Teaching the Gifted Child* (6th ed.). Allyn & Bacon.
5. Gardner, H. (2011). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* (3rd ed.). Basic Books.
6. Guilford, J. P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. McGraw-Hill.
7. Maker, C. J., & Nielson, A. B. (1996). *Teaching Models in Education of the Gifted* (2nd ed.). PRO-ED.
8. Moon, S. M., & Jarvis, L. (2019). "Identifying and serving low-income gifted students." *Gifted Child Today*, 42(4), 206-213.
9. Reis, S. M., & Callahan, C. M. (2008). "Gender and giftedness." In *Critical Issues and Practices in Gifted Education* (pp. 271-288). Prufrock Press.
10. Renzulli, J. S. (2012). "Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century." *Gifted Child Quarterly*, 56(3), 150-159.
11. Renzulli, J. S., & Reis, S. M. (2014). *The Schoolwide Enrichment Model: A How-to Guide for Talent Development* (3rd ed.). Prufrock Press.
12. Tomlinson, C. A. (2014). *How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms* (3rd ed.). ASCD.
13. VanTassel-Baska, J. (2018). *Curriculum Planning and Instructional Design for Gifted Learners* (2nd ed.). Prufrock Press.
14. Whiting, J. L., & Ford, D. Y. (2009). "Black students and advanced placement classes: Summary, concerns, and recommendations." *Gifted Child Today*, 32(1), 23-26.
15. Winner, E. (1996). *Gifted Children: Myths and Realities*. Basic Books.